

بازنمایی دین در فیلم‌نامه‌های اولین جشنواره فیلم دینی رویش

حامد بخشی^۱، فاطمه‌السادات ایازی^۲

چکیده

مسئله اصلی مقاله حاضر میزان و نوع بازنمایی دین در فیلم‌نامه‌های سینمایی ارسالی به اولین جشنواره فیلم دینی رویش است. برای این منظور، با توجه به تعاریف مختلفی که از دین صورت گرفته بود، تعریف برون‌دینی لثوبا با قدری تغییر استفاده شد. بر اساس این تعریف، دین مجموعه‌ای شامل چهار بعد نظری - اعتقادی، درون فردی، رفتاری و نهادی در نظر گرفته شده است. روش اجرای تحقیق اسنادی بوده و با تکنیک تحلیل محتوا انجام شده است. جامعه آماری تحقیق تمام فیلم‌نامه‌های ارسالی به جشنواره بوده که از این میان ۱۵۸ فیلم‌نامه به شیوه نمونه‌گیری تصادفی نظام‌مند انتخاب شده‌اند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهند بعد درون فردی دین کم‌ترین تجلی را در فیلم‌نامه‌های ارسالی به جشنواره داشته و ابعاد تجسم‌یافته از دین همچون تجلیات مادی و رفتاری دین بیشترین ظهور را داشته است. در نتیجه، به نظر می‌رسد آنچه با عنوان فیلم‌نامه‌های دینی ارسال شده است به‌طور عمده شامل عناصر از پیش ساخته‌شده دینی - همچون هنجارها و ابنیه دینی - بوده است تا تجربه دینی یا ارزش‌های اخلاقی.

واژه‌های کلیدی

بازنمایی، دین، سینما، تحلیل محتوا، فیلم‌نامه، جشنواره سینمایی رویش.

تاریخ دریافت: ۹۲/۱۲/۱۴

تاریخ پذیرش: ۹۴/۰۷/۲۵

Email: social@hbakhshi.com

۱. عضو هیئت علمی و استادیار گروه علوم اجتماعی پژوهشکده گردشگری جهاد دانشگاهی

Email: fatemeayazi@yahoo.com

۲. کارشناس ارشد پژوهش علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد

❖ مقدمه

سینما از یک طرف بخشی از یک نهاد اجتماعی و از طرف دیگر جزئی از نظام فرهنگ جامعه به شمار می‌رود. فیلم‌های سینمایی علاوه بر آنکه یک وسیله ارتباط جمعی‌اند، یک نیروی اجتماعی نیز به شمار می‌روند (دفلور، ۱۳۸۳). سینما در صد ساله اخیر، به دلیل تأثیرگذاری زیاد بر مخاطبان، توانایی ارتباط شدید با توده مردم و جذابیت فراوان، مورد اقبال زیادی قرار گرفته است که این امر اهمیت فیلم‌های سینمایی را، یک مقوله تأثیرگذار اجتماعی بیش از پیش نشان می‌دهد.

ایران جامعه‌ای است که مسائل اجتماعی آن به شدت با دین پیوند خورده و بنابراین فرهنگ و نهادهای اجتماعی با دین مرتبط است. انقلاب اسلامی ایران با برپایی حکومت دینی به همراه خود پرسش‌ها و مسائلی را پیش آورد که محور عمده آنها دغدغه دینی شدن امور اجتماعی مردم بود. در نتیجه، همواره این مسئله مورد توجه سیاست‌گذاران و دست‌اندرکاران فرهنگی جامعه بوده است که فعالیت‌ها و محصولات فرهنگی جامعه به چه میزان «دینی» هستند و چگونه می‌توان تولیدات فرهنگی جامعه را رنگ دینی بیشتری بخشید. سینما از ابزارهای فرهنگی بود که از ابتدای انقلاب مورد توجه سیاست‌گذاران و فعالان فرهنگی قرار گرفت و کوشیدند تا از این رسانه در راستای ترویج دین در جامعه استفاده کنند. ساخت فیلم‌های سینمایی دینی و برگزاری جشنواره‌های سینمایی در این زمینه، از جمله اقدامات بارز پس از انقلاب است.

جشنواره سینمایی فیلم کوتاه دینی رویش را حوزه هنری با هدف گردآوری و ترویج سینمای دینی راه‌اندازی کرد و در نخستین سال تأسیس خود آثار سینمایی فراوانی در حوزه‌های فیلم‌های داستانی، مستند، نماهنگ، پویانمایی و فیلم‌نامه‌هایی که پدیدآورندگان، آنها را دینی ارزیابی می‌کردند، به خود جلب کرد. با توجه به زمینه ویژه دین، به منظور جلب‌کننده آثار سینمایی، انتظار می‌رود بتوان با تحلیل آثار ارسالی، شناختی از رویکرد غالب سینماگران دینی در حوزه فیلم‌های کوتاه به دست آورد. فیلم‌نامه‌ها منشأ و نقطه آغاز آثار سینمایی به شمار می‌روند و از این رو، مقاله حاضر تلاش می‌کند تا با تحلیل میزان و چگونگی بازنمایی دین در این آثار، فضای مفهومی آثار سینمایی دینی کوتاه در حوزه فیلم‌نامه‌ها را توصیف کند.

پیشینه بررسی دین در سینما

در برخی مقالات داخلی و خارجی نیز به مسئله حضور و تجلی دین توجه شده است، هر چند

از تکنیک تحلیل محتوا برای سنجش دین در آثار سینمایی کم‌تر استفاده شده است. راودراد (۱۳۸۶) در مقاله‌ای با عنوان سینمای دینی ایران به مقایسه دو فیلم کویر و قدمگاه پرداخته است. وی دو گونه فیلم دینی را از یکدیگر متمایز می‌کند: فیلم‌هایی که معطوف به یک دین خاص هستند و در نتیجه «مضمون شعاری دارند» و دسته دیگر فیلم‌هایی هستند که به پیام‌های مشترک همه ادیان می‌پردازند و البته سینمای نوع دوم را سینمای موفق و تأثیرگذار و سینمای نوع اول را شعاری و ناموفق می‌داند. مقاله مذکور فیلم «کویر» را از نوع اول و «قدمگاه» را از نوع دوم معرفی می‌کند (راودراد و سلیمانی ۱۳۹۰). در مقاله‌ای دیگر به بررسی گفتمان مواجهه با دین در فیلم‌های سینمایی ایران پرداخته‌اند. آنها با طرح سه گفتمان عمده روشن‌فکری، روشن‌فکری دینی و سنت اسلامی، فیلم سینمایی «زیر نور ماه» را از این منظر تحلیل کرده و با استفاده از نظریه بازنمایی و روش تحلیل گفتمان، فیلم مزبور را در قالب گفتمان سنت‌گرایی دینی تشخیص می‌دهند (آقاسی: ۱۳۸۹). چگونگی بازنمایی و مصرف مفاهیم و نمادهای مذهبی را در دهه هفتاد و هشتاد سینمای ایرانی بررسی کرده و با بررسی چند نمونه از فیلم‌های سینمای ایران، مصرف مفاهیم و نمادهای مذهبی از سوی نقش‌های ارائه شده در این فیلم‌ها را در دو مقوله سوء استفاده‌کنندگان از مذهب و قربانیان آنان قرار داده است. صالحی (۱۳۸۳) نیز در بررسی ارزش‌های اسلامی در مجموعه تلویزیونی «گم‌گشته» با استفاده از تکنیک تحلیل محتوا دریافته است که رفتارهای ارزشی با ۷۲ درصد موارد یافت شده، بیشتر از رفتارهای غیرارزشی در این سریال مطرح شده‌اند. همچنین، از میان رفتارهای ارزشی فراوانی رفتار ارزشی ادب و احترام (۲۴ درصد) بیش از بقیه بوده است و در میان رفتارهای غیرارزشی نیز بدزبانی و استفاده از واژه‌های بد (۱۲ درصد) بیشترین فراوانی را داشته است.

بررسی حضور دین در سینمای غرب بیشتر بر زندگی مسیح^(ع) متمرکز شده است. کینارد و دیویس^۱ (۱۹۹۲) در کتاب «تصاویر الهی: تاریخچه عیسی» به بررسی و تفسیر فیلم‌های مربوط به زندگی این پیامبر پرداخته‌اند. باف^۲ (۱۹۹۷) در یک بررسی تحلیلی از کلیه فیلم‌های دینی که مسیح را به تصویر کشیده‌اند، اشکال سینمایی مسیح را در فیلم‌های عیسی مونترال، جشن بابتی، مرد مرده و شین به‌طور تفصیلی بررسی کرده است. تاتوم^۳ (۱۹۹۷) نیز با ارائه گزارشی از

1. Kinnard & Davis
2. Baugh, L.
3. Tatum, B. W

فیلم‌های تصویرگر مسیح، به تجزیه و تحلیل انتقادی این فیلم‌ها پرداخته و در بررسی جزئی‌تر، تلفورد^۱ (۱۹۹۷) تصویر ارائه شده از مسیح در فیلم‌های سیسیل دومیل (۱۹۲۷) و عیسی مونترال (۱۹۸۹) را تحلیل کرده است. در کتاب «رویاهای هالیوود و داستان کتاب مقدس» (اسکات^۲، ۱۹۹۴) نیز شیوه‌های نمایش مسیح در فیلم‌های سینمایی بررسی شد. بارتون^۳ (۲۰۰۸) در یک کار روشمند با استفاده از تحلیل روایت، تحلیل معانی بیان و تحلیل شخصیت به بررسی شش فیلم درباره مسیح پرداخته است. رینهارتز^۴ (۱۹۹۸) نیز در مقاله خود به بررسی نمایش یهودی بودن مسیح در فیلم‌های تصویرگر او پرداخته و به این نتیجه رسیده است که فیلم‌های راجع به مسیح اغلب با نوعی هتک حرمت به سایر گروه‌های مذهبی به‌ویژه یهودیان همراه است.

برخی دیگر از مطالعات حضور دین در سینما، به خدا و ارزش‌های دینی پرداخته‌اند؛ چنانچه مارتین و استوال^۵ (۱۹۹۵) در کتاب خود به بررسی نقش مذهب، اسطوره و ایدئولوژی در فیلم‌های محبوب آمریکایی و اثر مذهبی این فیلم‌ها پرداخته‌اند. مایلز^۶ (۱۹۹۶) به انتقال ارزش‌های دینی از طریق فیلم‌های پرطرفدار توجه کرده و با استفاده از تحلیل فیلم در مطالعات فرهنگی و نشانه‌شناسی به این نتیجه رسیده است که در تماشای فیلم باید به فراتر از دیدن یعنی باور کردن (بینش) و نیز شناخت ارزش‌های مذهبی و اجتماعی در فیلم‌ها توجه کرد؛ چراکه تماشای فیلم به معنای دریافت این ارزش‌هاست. استون^۷ (۲۰۰۱) در بررسی احساس ترس از شر و مرگ در فیلم‌های مذهبی به این نتیجه می‌رسد که ایجاد ترس در طول فیلم بیانگر آن است که شیطان همواره زنده و در مقابل انسان است و در بیننده ترسی دائمی از نیروهای شر ایجاد می‌کند. وی مدعی است استفاده از نمادهای مکرر در فیلم‌های مذهبی با کارکرد ترساندن و تطهیر کردن انسان در فیلم‌های مذهبی، ممکن است مانعی در بررسی سؤالات عمیق‌تر مذهبی انسان شود. در یک کار متفاوت‌تر گرلی (۱۹۹۷) تصویر خداوند در فیلم‌های پرطرفدار آمریکایی را بررسی کرده است. یافته‌های تحقیق او نشان می‌دهد در حالی که تصور می‌شد تصویر خدا هم در بردارنده تصویری مثبت، مهربان و دارای رحمت و هم تصویری سخت‌گیر و اجرا کننده عدالت است؛ اما در بستر

-
1. Telford, W. R
  2. Scott
  3. Barton
  4. Reinhartz, A.
  5. Marin & Ostwalt
  6. Miles, M. R.
  7. Stone, B.

حضور نوعی خوش‌بینی و آسان‌گیری که در فرهنگ امریکایی در تصور از خداوند وجود دارد، تصویر خدا در فیلم‌ها نیز به‌طور عمده آسان‌گیر، مهربان و دارای رحمت بازنمایی شده است.

بررسی تعاریف دین

از تعاریف موجود برای دین، تقسیم‌بندی‌های گوناگونی می‌توان ارائه داد. یکی از جهاتی که بر مبنای آن تقسیم‌بندی تعاریف صورت گرفته، نسبت تعریف دین با خود دین است. بر این مبنای تعاریف ارائه شده از دین به دو دسته تعارف درون‌دینی و برون‌دینی تقسیم می‌شود. متکلمان در مقام تعریف دین، به‌نوعی نگاهی درونی دارند، یعنی بیشتر با توجه به ادله و منابع یک دین خاص، به تعریف همان دین می‌پردازند و اگر هم به نقد سایر تعاریف می‌پردازند، از همین زاویه به مسئله نگاه می‌کنند. برای مثال، در حوزه اسلام، دین به نظامی از باورها و توصیه‌ها از طرف خداوند برای هدایت و سعادت انسان‌ها اطلاق می‌شود (جوادی آملی، ۱۳۸۱؛ آیت‌اللهی، ۱۳۸۳؛ حسینی، ۱۳۷۴).

فلاسفه دین و متخصصان علوم رفتاری با نگاهی بیرونی، دین را تعریف می‌کنند؛ یعنی تجلی و نمود خارجی دین به‌طور کلی - و نه یک دین خاص را - بلکه پدیده‌ای عینی در نظر می‌گیرند و هر کدام، بُعدی را که متناسب با تخصصشان است، بررسی می‌کنند. بر اساس یک تقسیم‌بندی، تعاریف برون‌دینی خود به دو دسته کلی تعاریف ماهوی^۱ و تعاریف کارکردی^۲ تقسیم می‌شوند (تامسون، ۱۳۸۱؛ همیلتون، ۱۳۸۱). تعاریف ماهوی معیار شناسایی دین را وجود خصوصیات متمایزکننده آن می‌دانند؛ بر خلاف تعاریف کارکردی که معیار شناسایی دین را وابسته به کارکردهایی می‌دانند که آن پدیده ایفا می‌کند.

در تعاریف ماهوی از دین، برخی سعی کرده‌اند به‌طور مستقیم لبّ و جوهره دین را در تعریف آورند، نظیر اعتقاد به هستی‌های روحانی (ترنر، ۱۳۸۱) یا تصدیق به یک قادر متعال یا خدایی سرمد (هیک، ۱۳۷۶: ۱۵). دسته دیگر تعاریف ماهوی که بخش معظم تعاریف دین را شامل می‌شوند، تلاش کرده‌اند با برشماری ویژگی‌های عمومی دین به تعریف آن نایل آیند؛ چنانچه دورکیم به ایجاد همبستگی اخلاقی در جامعه و برخی دیگر به ایجاد تمایز میان مفاهیم عرفی - قدسی، یا انسانی - فرانسانی اشاره کرده‌اند (ترنر، ۱۳۸۱).

1. Substantive
2. Functional

در یک تقسیم‌بندی از زاویه دیگر، تعاریف دین به دو دسته «مفهومی» و «شهودی» تقسیم می‌شوند. درحالی‌که تعاریف مفهومی به شفاف‌سازی ابعاد مفهومی دین به‌منظور یک واقعیت خارجی تأکید می‌کنند، دیدگاه شهودی بیشتر بر احساسات، عواطف و تجربیات دینی فرد، به‌منزله ذات و گوهر دین تکیه می‌کنند. برای مثال، شلایر مآخر، دین را «احساس اتکای مطلق» توصیف کرده و مرادش از «اتکای مطلق» چیزی است در تقابل با سایر احساساتکاهای نسبی و جزئی. در ادیان ابتدایی، امور دینی به‌ندرت از امور اجتماعی - فرهنگی متمایز است و در آنها آداب و شعائر فراوان‌تر است و واقعیت‌های عاطفی وزن بیشتری از آراء و اندیشه‌های قابل بیان دارند. همچنین سنت‌های دینی آسیایی اصولاً تأکید اصلی‌شان بیشتر بر احوال درونی واقعیت دینی است تا تنها بر شعائر و مفاهیم دینی که جنبه ابزاری دارند (الباده، ۱۳۷۵: ۶۱). رودلف اتو نیز جوهر دین را همانا تجربه وقوف در برابر قدس یا امر قدسی، همراه با احساس ترس، خشیت و جذبۀ معرفی می‌کند. قدسی یا امر قدسی از نظر او نه شیوه‌ای برای به‌دست آوردن تصویری از جهان، که تجربه‌ای است مرموز که هم جاذبه دارد و هم دافعه و اتو آن را سر مهیب و جذاب می‌نامید (همان: ۳۲۳).

دین به دلیل ماهیت چندبُعدی که دارد و نیز تکثر و گوناگونی وسیع آن در جوامع بشری، در بیان و تعریف مفهومی نیز دارای همین کثرت است. چنان‌که ذکر شد، از زاویه‌ها و منظرهای متفاوتی می‌توان به دین نگریست، تعریف‌هایی از آن ارائه داد و ویژگی‌ها و تقسیم‌بندی‌هایی را برشمرد. تعاریفی که در حوزه دین اسلام صورت گرفته و تا حد زیادی قابل تعمیم به سایر ادیان ابراهیمی است، عموماً شامل دو بخش عمده عقاید و دستورات یا قوانین و مقررات است که این دستورات خود به دو بخش اخلاقیات و فقهیات تقسیم می‌شوند. در این تعاریف، دین به‌طور عمده مجموعه‌ای گزاره‌های وحیانی در نظر گرفته شده است. در مقابل، تعاریف برون دینی چون به توصیف آنچه دین در جامعه و انسان وجود دارد، پرداخته‌اند؛ کثرت و تنوع بیشتری دارند. رویکردهای ماهوی، کارکردی، شهودی، جامعه‌شناختی، روان‌شناختی، معرفتی و ... نشانگر برخی از جنبه‌هایی هستند که می‌توان بر اساس آنها به تعریف جلوه‌ای از دین متجلی در هستی پرداخت.

تعریف به کمک ابعاد دین

دقت در تعاریف دین نشان می‌دهد که اغلب آنها نه جامع همه افراد هستند و نه مانع اغیار. برخی از این تعاریف، بر اعتقاد و باور تأکید می‌کنند و برخی دیگر بر مناسک، مراسم و عملکردها،

عده‌ای از تعاریف، دین را با اخلاق و گزاره‌های مبین ارزش‌ها یکی می‌گیرند و شماری دیگر، آن را نوعی احساس، عاطفه و تجربه درونی می‌دانند. همین گوناگونی حاکی از آن است که با پدیده‌ای چند وجهی و ذوابعاد مواجه هستیم. برخی از دین‌شناسان سعی کرده‌اند تا با شناخت ابعاد مختلف دین، به تعریف آن بپردازند.

بنیان اسما‌رت شش بعد برای دین قائل می‌شود و به شرح آنها می‌پردازد و دست آخر در تعریف دین چنین می‌گوید: «دین موجودیتی شش بعدی است که نوعی اصول عقاید، اسطوره‌های آموزه‌های اخلاقی، مناسک و آیین‌های عبادی و نهادهای اجتماعی را در بر می‌گیرد و با انواع گوناگون تجربه‌های دینی جان می‌گیرد» (اسما‌رت، ۱۳۸۳: ۳۰-۱۲). لئوبا در تعریفی مختصر، در جمع‌بندی بیش از چهل و هشت تعریف از دین، محورهای چهارگانه زیر را استخراج کرده است: عنصر فکری که مربوط به اعتقاد بشر به وجود قدرت یا قدرت‌های متعالی که بر مقررات او کنترل دارند است، عنصر عاطفی که به احساس وابستگی فرد به قدرت یا قدرت‌های مافوق و تجربه ارتباط معنوی با آنها مرتبط است، عنصر رفتاری: دین در اعمال مناسکی چون نمازگزاردن، قربانی کردن و ... و رفتار اخلاقی تجلی می‌یابد و عنصر اجتماعی که با ظهور اجتماعی دین و ایجاد نهادهای جمعی که بشر را در تحقق ارزش‌های تعریف شده دینی یاری می‌رساند، تعریف می‌شود (شجاعی‌زند، ۱۳۷۶: ۳۸). کی‌یرکه‌گور^۱ نیز در همین راستا برای دین چهار جنبه بر شمرده است: جنبه عقیده دینی که جنبه شناختی و معرفتی آن است. جنبه مناسک دینی که جنبه شعائری و عبادتی دین است. جنبه سازمان اجتماعی که جنبه اجتماعی و تعلق کلیسایی آن است و در نهایت تجربه دینی که جنبه معنوی و فردی دین به شمار می‌رود. بُعد تجربه دینی به همه دل‌مشغولی‌های ذهنی و روحی فرد در ارتباط با ذات متعال و امور مقدس اشاره دارد (شجاعی‌زند، ۱۳۸۰: ۶۵).

در یک جمع‌بندی کلی از مجموعه تعاریف ارائه شده از دین به همراه ابعاد بر شمرده از آن می‌توان تعریف چهاربُعدی لئوبا را با قدری تغییر و توسیع در عبارات بکار گرفت. این تعریف شامل ابعاد زیر می‌شود:

۱. حوزه نظری، که شامل مجموعه‌ای از گزاره‌هاست که مؤمنان به آنها اعتقاد دارند. این گزاره‌ها شامل چند بخش می‌شوند: الف) تصورات در مورد نظم کلی جهان، پرسش‌های اصلی وجودی، معماهای هستی بشر و ... ب) تصدیقات: به وجود هستی(های) فوق بشری و امور

1. Kjerkegor

❖ سال شانزدهم، شماره سی‌ام، تابستان ۱۳۹۴

مقدس. پ) ارزش‌ها: شامل ارزش‌های مثبت و منفی در زندگی انسان. ت) بایدها و نبایدها یا دستورات که شامل دستورات اخلاقی و دستورات عملی و مناسکی می‌شود.

۲. حوزه درون‌فردی، که در برگیرنده احساسات قلبی فرد، تسلیم، ایمان و ... است و حوزه معنوی و ارتباط فرد با امور مقدس و فراتجربی به شمار می‌رود. این بُعد شامل ۳ بُعد فرعی است: درک احساسی از ماوراء و جهان، کنش احساسی حاصل از این درک، مانند: ایمان، تسلیم، و ارتباط احساسی با ماوراء، شامل دعا و نیایش، تقسیم می‌شود.

۳. حوزه رفتاری که در بردارنده: اعمال انفرادی و اعمال جمعی یا مناسک است.

۴. حوزه نهادی - اجتماعی، که شامل نهادها و سازمان‌های دینی، نظیر نهاد کلیسا (به مفهوم عام) و غیره می‌شود.

روش تحقیق

مقاله حاضر به روش تحلیل محتوا که جزو روش‌های اسنادی است، انجام شده است. تحلیل محتوا بررسی عینی، نظام‌مند و کمی پیام است که از فرایند مشخصی در اجرا پیروی می‌کند (کریپندورف^۱، ۱۳۷۸، رایف^۲ و همکاران، ۱۳۸۱، نئوندورف^۳، ۲۰۰۲).

تعریف محتوا و واحدهای تحقیق

محتوای تحلیل شده در این مقاله، فیلم‌نامه‌های ارسال شده به اولین جشنواره فیلم کوتاه دینی رویش است. برای تحلیل این محتوا، لازم است که واحدهای تحقیق مشخص شوند. واحد ثبت در این تحقیق، مضمون دینی؛ واحد زمینه، کل یک فیلم‌نامه؛ واحد نمونه‌گیری، فیلم‌نامه؛ و واحد تحلیل نیز مضمون دینی انتخاب شده است.

عملیاتی‌سازی متغیرها

در این مرحله، با مبنا قرار دادن تعریف منتخب از دین، ابعاد آن به صورت عملیاتی تعریف شد و با استفاده از فرایند مشاهده بازنمایی‌های دینی و رویکرد استقرایی، هر بُعد به طبقات خردتری

---

1. Krippendorf
2. Rife
3. Neondorf

شکسته شد. بر این مبنا، بازنمایی‌های دینی را می‌توان به شکل زیر تعریف و طبقه‌بندی کرد:

بُعد نظری

به‌همراه ابعادی از دین که در رفتار، نهادها یا تجربیات و حالات درونی افراد جامعه ظهور می‌کند، مفاهیم، تصدیقات، باورها، اعتقادات، دستورات و ارزش‌هایی وجود دارد که به‌طور عمده یا موجد ظهورات دیگر می‌شوند و یا پیش از دیگر ظهورات دینی (به‌صورت مفهومی) وجود دارند. دستورات و ارزش‌های منصوص دینی جزو آن دسته از مقولات بُعد نظری دین هستند که به‌وجودآورنده هنجارها، رفتارها و خصلت‌های دینی هستند. بُعد نظری دین خود شامل:

- مفاهیم دینی (شامل ذکر مفاهیم و یا نام‌های حوزه‌های دینی و نیز مفاهیم تولید شده در دین) و
- تصدیقات دینی (گزاره‌ها، اعتقادات و باورهایی را که در مورد موضوعات دینی وجود دارد) است.

بُعد درون‌فردی

هر فرد دیندار دارای تجربیاتی است که بر اساس تلقی خود آنها را مواجهه با امورات دینی می‌داند و به آنها معتقد است. همچنین، عواطف، احساسات و خصلت‌های روانی متأثر از دین که به‌نوعی آموزه‌ها یا الگوهای دینی به‌حساب می‌آیند؛ نیز بخشی از حوزه تجلیات دین در حوزه‌ای را تشکیل می‌دهند که آن‌را حوزه درون‌فردی می‌نامیم. این بخش به دو شاخص است:

- تجربیات دینی؛ شامل رؤیاهای و مکاشفات دینی، امورات خارق‌العاده، امدادهای غیبی، استجابات دعا، درک دینی از رابطه با سوژه(های) دینی، درک دینی از سوژه‌ها و پدیده‌ها و حالات و خصلت‌های احساسی - روانی؛ شامل:

- الف) احساسات دینی (احساسات فرد نسبت به سوژه(های) دینی)،
- ب) خصلت‌های دینی (خصایل روانی ماندگار در فرد و سجایای اخلاقی ملکه شده در روان انسانی) و
- ج) کنش‌های نفسانی دینی (برخی از کنش‌ها نه در اندام‌های فرد بلکه در ذهن، روح یا قلب او صورت می‌گیرد. نیت کردن یا راضی شدن از فردی از این زمره به شمار می‌روند) است.

بُعد رفتاری

- رفتار مطابق با هنجارها و دستورات دینی و ارزش‌های دینی افراد جامعه نشانگر تجلی دین در حوزه رفتاری است. این بخش شامل موارد زیر است:

- الف) آداب دینی، شامل کلیه رفتارهایی که مبتنی بر یک سری دستورات دینی و یا شعائر مشخص و به‌همراه آداب خاص خود انجام می‌شود؛
- ب) رفتارهای اجتماعی، شامل هنجارهای اجتماعی مورد نظر دین همچون حجاب داشتن؛

ج) رفتارهای اخلاقی، شامل انجام رفتارهایی که در حوزه اخلاقیات دین می‌گنجد؛
د. رفتارهای احساسی، شامل رفتارهایی که ناشی از برانگیخته شدن احساسات دینی است.

بُعد نهادی

بُعد نهادی، تجلی دین در عرصه امورات مادی‌ای است که در جامعه به‌وجود می‌آیند و مستقل از افراد جامعه به‌وجود خود ادامه می‌دهند. تولیدات مادی مذهبی بارزترین نمونه این حوزه هستند. این بخش شامل اجزای زیر است:

- تولیدات مادی، شامل ابزار و ابنیه مادی که به‌منظور انجام امور دینی ایجاد می‌شوند؛

- اشیای مقدس، اشیائی که در حوزه دین به گونه‌ای تقدس یافته‌اند، نظیر حجرالاسود در اسلام؛
- کتب دینی؛

- تشکیلات دینی، شامل سازمان‌ها، گروه‌ها، نهادها یا تشکلاتی را که افراد جامعه به‌منظور انجام امور دینی نظیر برگزاری مراسم دینی، تشکیل می‌دهند؛

- کسوت‌های دینی، شامل القاب یا کسوت‌هایی که از سوی دین و به دلیل ویژگی‌های اکتسابی یا انتسابی افراد به آنها داده می‌شود؛

- ادبیات دینی؛ شامل عبارات و تولیدات مکتوب و شفاهی همچون کتاب‌ها است.

تهیه کدنامه، فرم ثبت، و دستورالعمل کدگذاری

با توسعه نظام طبقه‌بندی انجام شده و تخصیص کدهای یکتا به این طبقات، کدنامه تحقیق تدوین می‌شود. در گام بعدی، متغیرهای اصلی و فرعی تحقیق در فرم مشخصی قرار می‌گیرند (فرم ثبت) و برای به حداکثر رساندن توافق میان کدگذاران، دستورالعمل کدگذاری در موارد اختلافی میان آنان نوشته می‌شود.

جامعه آماری و نمونه‌گیری

با توجه به واحد نمونه‌گیری تحقیق (یک فیلم‌نامه) جامعه آماری تحقیق شامل تمامی فیلم‌نامه‌های ارسالی به جشنواره سینمایی فیلم کوتاه رویش است. در مجموع، ۲۹۷ فیلم‌نامه به جشنواره ارسال شد که با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی نظام‌مند، نمونه تحقیق انتخاب شد. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران، با احتساب سطح اطمینان ۹۵ درصد و حداکثر واریانس برای متغیر اسمی دوتایی (۵۰ درصد) برابر با ۱۵۸ فیلم‌نامه به دست آمد.

آموزش کدگذاران و آزمون میزان توافق بین آنان

کدگذاران به مدت یک ماه به صورت نظری و عملی برای کدگذاری فیلم‌نامه‌ها آموزش دیدند. در ابتدا متغیر اصلی تحقیق (بازنمایی دینی) و متغیرهای فرعی برای آنان تعریف و تشریح و نحوه تخصیص کدها آموزش داده شد. پس از آن فیلم‌نامه‌هایی به صورت مشترک با کدگذاران تحلیل شد و موارد اختلاف با گفت‌وگوهای مشترک و تهیه قواعد یکسان در دستورالعمل کدگذاری به حداقل رسید. در نهایت، آزمونی برای میزان توافق برگزار شد.

کدگذاری داده‌ها و محاسبه قابلیت اعتماد تحلیل محتوا

پس از اتمام کدگذاری، ۷ فیلم‌نامه را کدگذاران بار دیگر به صورت مشترک کدگذاری کردند. محاسبه قابلیت اعتماد با استفاده از محاسبه ساده میزان توافق بر کل موارد کدگذاری شده، انجام شد (نئوندورف، ۲۰۰۲: ۱۴۹). به منظور تعمیم این فرمول به چند داور، ضرایب توافق دو به دو میان داوران محاسبه شده و بین این ضرایب میانگین گرفته شده است (نئوندورف: ۱۶۱). برای تحلیل فیلم‌نامه‌ها از سه داور استفاده شده است که در محاسبه ضریب توافق نیز همین تعداد بکار رفته است. همان‌طور که انتظار می‌رفت با خردتر شدن سطوح شاخص‌بندی و افزایش شاخص‌ها میزان ضریب توافق پایین آمده است.

جدول ۱. ضرایب توافق میان داوران به تفکیک سطح طبقه‌بندی بازنمایی دینی

مقوله ۱	مقوله ۲	مقوله ۳	مقوله ۴
۷۱/۹	۶۹/۵	۶۵/۴	۵۹/۹

یافته‌های تحقیق

با تحلیل ۱۵۸ فیلم‌نامه داستانی، در مجموع ۸۳۲۱ بازنمایی دینی در آنها به ثبت رسیده است. از بین ابعاد چهارگانه دین، فراوانی بُعد نظری با اختصاص ۲۸۶۶ بازنمایی (۳۴/۴ درصد) بیش از دیگر ابعاد بوده است. پس از آن بُعد نهادی با ۲۶۶۰ بازنمایی (۳۲/۰ درصد) و بُعد رفتاری با ۲۵۵۰ بازنمایی دینی (۳۰/۶ درصد) بیشترین بازنمایی‌ها را داشته‌اند. بُعد درون‌فردی دین تنها ۲۴۵ بازنمایی (۲/۹ درصد) در این آثار داشته است که کمترین میزان بین ابعاد چهارگانه دین محسوب می‌شود. به جز بُعد درون‌فردی که با فاصله زیادی از دیگر بازنمایی‌ها قرار دارد، سایر ابعاد فراوانی کم و بیش یکسانی داشته‌اند.

جدول ۲. فراوانی و درصد ظهور ابعاد دین در فیلم‌نامه‌های جشنواره

شاخص‌ها	فراوانی	درصد
نظری	۲۸۶۶	۳۴/۴۴
درون‌فردی	۲۴۵	۲/۹۴
رفتاری	۲۵۵۰	۳۰/۶۵
نهادی	۲۶۶۰	۳۱/۹۷
جمع	۸۳۲۱	۱۰۰/۰۰

بُعد نظری دین

بُعد نظری دین با ۳۴/۴ درصد از کل بازنمایی‌های دینی بیشترین میزان بازنمایی‌ها را به خود اختصاص داده است. به‌طور متوسط در هر فیلم‌نامه بیش از ۱۸ بازنمایی نظری وجود داشته است. بخش عمده بازنمایی‌های بُعد نظری دین مربوط به طرح مفاهیم دینی بوده است و تصدیقات دینی کمتر از ۱۰ درصد از بازنمایی‌ها بوده‌اند.

جدول ۳. فراوانی و درصد ظهور شاخص‌های بُعد نظری دین در فیلم‌نامه‌های جشنواره

شاخص‌ها	فراوانی	درصد
مفاهیم	۲۵۸۳	۹۰/۱
تصدیقات	۲۸۳	۹/۹
جمع	۲۸۶۶	۱۰۰

در سطح سوم تحلیل، مفاهیم دینی مطرح شده در فیلم‌نامه‌ها به طرح شخصیت‌های دینی، ایام و رویدادهای دینی، مفاهیم اعتقادی، درون‌فردی، رفتاری، نهادی و نصوص دینی تقسیم شده‌اند. مفاهیمی که به شاخص‌های نهادی دینی مربوط بوده‌اند، فراوانی بیشتری از دیگر مفاهیم دینی داشته‌اند، به‌طوری‌که ۳۶/۶ درصد از بازنمایی‌های مفاهیم دینی را به خود اختصاص داده‌اند. پس از آن ذکر شخصیت‌های دینی با ۲۲/۳ درصد، مفاهیم رفتاری با ۱۸/۳ درصد، مفاهیم اعتقادی با ۱۲/۶ درصد و مفاهیم مربوط به ایام و رویدادهای دینی با ۸/۶ درصد بیشترین سهم از این حوزه را دارا بوده‌اند. مفاهیم درون‌فردی و نصوص دینی در مجموع کمتر از ۲ درصد از بازنمایی‌های این حوزه را دارا بوده‌اند.

جدول ۴. فراوانی و درصد ظهور شاخص‌های مفاهیم دینی از بُعد نظری دین در فیلم‌نامه‌های جشنواره

شاخص‌ها	فراوانی	درصد
شخصیت‌های دینی	۵۷۶	۲۲/۳
ایام و رویدادهای دینی	۲۳۳	۸/۶
مفاهیم اعتقادی	۳۲۶	۱۲/۶
مفاهیم درون‌فردی	۲۴	۰/۹
مفاهیم رفتاری	۴۷۲	۱۸/۳
مفاهیم نهادی	۹۴۵	۳۶/۶
نصوص دینی	۱۷	۷/۰
جمع	۲۵۸۳	۱۰۰/۰

برخی از شاخص‌های سطح سوم در حوزه مفاهیم دینی دارای شاخص‌هایی در سطح چهارم بوده‌اند. از جمله مفاهیم رفتاری خود به مفاهیم دیگری تقسیم شده است که از این میان مفاهیم آداب دینی با تخصیص ۷۱/۹ درصد بازنمایی‌ها، بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده است. رفتارهای اخلاقی نیز ۱۷/۷ درصد از بازنمایی‌های این حوزه را دارا بوده‌اند. سایر شاخص‌های مفاهیم رفتاری، شامل مفاهیم رفتارهای اجتماعی و احساسی در مجموع ۱۰/۴ درصد این بازنمایی‌ها را دارا بوده‌اند.

دیگر مفهوم دینی که در سطح چهارم تحلیل شاخص‌بندی شده، مفاهیم نهادی است. مفاهیم مربوط به کسوت‌های دینی بیش از نیمی از بازنمایی‌های این حوزه را به خود اختصاص داده‌اند و پس از آن مفاهیم مربوط به تولیدات مادی دینی ۳۹ درصد بازنمایی‌های مفاهیم نهادی را در فیلم‌نامه‌ها را دارا بوده‌اند. سایر مفاهیم نهادی در مجموع ۸/۴ درصد فراوانی این بخش را تشکیل می‌دهند. از میان تصدیقات دینی، ۲۴/۵ درصد به موضوع خدا، ۲۸ درصد به رابطه انسان با خدا، و ۲۶/۲ درصد به نبوت و امامت اختصاص داشته است. گزاره‌های اعتقادی مربوط به معاد تنها ۵ درصد از این بازنمایی‌ها را دارا بوده است.

بُعد درون‌فردی

بُعد درون‌فردی از مجموع ۱۵۸ فیلم‌نامه داستانی تحلیل شده، ۲۲۷ مورد را دارا بوده است. این بُعد کمترین حضور را در میان ابعاد چهارگانه دینی داشته است. به‌طور متوسط می‌توان گفت سهم هر فیلم‌نامه ۱/۴۴ مرتبه از حضور این بُعد بوده است. در بُعد درون‌فردی تجربیات دینی سهم غالب این بُعد را (با ۷۶/۲ درصد موارد ثبت شده) دارا بوده‌اند.

جدول ۵. فراوانی و درصد ظهور شاخص‌های بُعد درون‌فردی دین در فیلم‌نامه‌های جشنواره

شاخص‌ها	فراوانی	درصد
تجربه دینی	۱۷۳	۷۶/۳۱
احساسی - روانی	۵۴	۲۳/۷۸
جمع	۲۲۷	۱۰۰/۰۰

در میان تجربیات دینی، رویاها و مکاشفه‌های دینی ۳۸/۲ درصد، مضامین مربوط به شفا یافتگی ۲۶/۶ درصد موارد و معجزه و خرق عادت ۱۹/۷ درصد سهم بیشتری از حوزه تجربیات دینی را دارا بوده‌اند. شاخص‌های امدادهای غیبی، استجاب دعا و درک دینی افراد از سوژه‌ها و پدیده‌های اطراف خود در مجموع ۱۵/۷ درصد تجربیات دینی فیلم‌نامه‌ها را تشکیل داده‌اند. در شاخص احساسی - روانی؛ احساسات دینی ۴۶/۳ درصد، خصلت‌های دینی ۳۵/۲ درصد و کنش‌های نفسانی دینی ۱۸/۵ درصد بازنمایی‌های این حوزه را تشکیل داده است.

بُعد رفتاری

بُعد رفتاری در ۱۵۸ فیلم‌نامه داستانی ثبت شده، ۲۵۴۷ مضمون را به خود اختصاص داده است. به‌طور متوسط در هر فیلم‌نامه بیش از ۱۶ مرتبه مضامین بُعد رفتاری دین مطرح شده است. سهم عمده شاخص‌های این بُعد مربوط به آداب دینی با ۵۳/۷ درصد است. پس از آن رفتارهای احساسی دینی ۲۷/۱ درصد و مضامین دینی رفتارهای اجتماعی و رفتارهای اخلاقی در مجموع ۱۹/۲ درصد موارد این بُعد را تشکیل می‌دهند.

جدول ۶. فراوانی و درصد ظهور شاخص‌های بُعد رفتاری دین در فیلم‌نامه‌های جشنواره

شاخص‌ها	فراوانی	درصد
آداب دینی	۱۳۶۸	۵۳/۷۱
رفتارهای اجتماعی	۱۹۹	۷/۸۱
رفتارهای احساسی	۶۸۹	۲۷/۰۵
رفتارهای اخلاقی	۳۹۱	۱۱/۴۳
جمع	۲۵۴۷	۱۰۰/۰۰

از این میان شاخص‌های آداب دینی، بیشترین مضامین به فرایض عبادی دینی و متعلقات آن (نماز، روزه، وضو و ...) اختصاص داشته است که نزدیک به نیمی از مضامین حوزه آداب دینی را تشکیل داده است. پس از آن، مضامین مربوط به عزاداری و اذکار دینی به ترتیب با ۱۴/۷ درصد و ۲۱/۳ درصد در رتبه‌های بُعدی قرار می‌گیرند.

جدول ۷. فراوانی و درصد ظهور شاخص‌های آداب دینی از بُعد رفتاری دین در فیلم‌نامه‌های جشنواره

شاخص‌ها	فراوانی	درصد
فرائض عبادی دینی و متعلقات	۵۹۷	۴۳/۸۰
عزاداری	۲۰۰	۱۴/۶۷
اذکار دینی	۱۶۷	۱۲/۲۵
زیارت	۱۰۵	۷/۷۰
سایر آداب	۲۹۴	۲۱/۵۷
جمع	۱۳۶۳	۱۰۰/۰۰

بررسی شاخص‌های سطح سوم رفتارهای اجتماعی دینی مشخص می‌سازد که بیشتر موارد رفتارهای اجتماعی مربوط به حریم‌ها، ضوابط و هنجارهای روابط میان مرد و زن است که ۷۶/۷ درصد فراوانی بازنمایی‌های این حوزه را تشکیل داده است.

جدول ۸. فراوانی و درصد ظهور شاخص‌های رفتارهای اجتماعی از بُعد رفتاری دین در فیلم‌نامه‌های جشنواره

شاخص‌ها	فراوانی	درصد
رابطه دو جنس	۱۳۵	۷۶/۷۰
نهی از منکر	۱۱	۶/۲۵
جهاد	۳۰	۱۷/۰۵
جمع	۱۷۶	۱۰۰/۰۰

از این میان رفتارهای احساسی دینی، بیشترین فراوانی نسبی، مربوط به دعا و نیایش (با ۲۶/۴ درصد موارد) و توسل به سوژه‌(های) دینی (با ۲۱/۲ درصد) بوده است. در رفتارهای اخلاقی بارزترین شاخص کمک به دیگران (با ۶۰/۵ درصد موارد) بوده است. به‌طور متوسط در هر دو فیلم‌نامه حداقل سه بار مضمون نماز مطرح گشته است. عمده مضامین مربوط به حدود روابط بین دو جنس به رعایت حجاب اختصاص داشته است (۹۷/۷ درصد).

جدول ۹. فراوانی و درصد ظهور شاخص‌های رفتارهای احساسی از بُعد رفتاری دین در فیلم‌نامه‌های جشنواره

شاخص	فراوانی	درصد
دعا و نیایش با خدا	۱۸۱	۴۶/۴۲
دعا بر دیگری	۸۵	۱۲/۴۱
ابراز احساسات دینی	۱۰۹	۱۵/۹۱
توسل به سوژه دینی	۱۴۵	۲۱/۱۷
مدح و ستایش	۶	۰/۸۸
سایر رفتارهای احساسی	۱۵۹	۲۳/۲۱
جمع	۶۸۵	۱۰۰/۰۰

❖ بُعد نهادی

بُعد نهادی در اولین سطح شاخص‌بندی به شش شاخص کلی تقسیم شده است. از این میان، تولیدات مادی دینی (با ۴۳/۸ درصد) بیشترین فراوانی را بین شاخص‌های بُعد نهادی داشته است. پس از آن ادبیات دینی (با ۲۹/۶ درصد)، کسوت‌های دینی (با ۲۳/۵ درصد)، طرح اشیاء مقدس (با ۲/۳ درصد) و تشکیلات دینی و کتب دینی روی هم رفته ۰/۹ درصد مضامین این بُعد را دارا هستند.

جدول ۱۰. فراوانی و درصد ظهور شاخص‌های بُعد نهادی دین در فیلم‌نامه‌های جشنواره

شاخص‌ها	فراوانی	درصد
تولیدات مادی	۱۱۶۵	۴۳/۸۰
کتب دینی	۱۰	۰/۴۰
تشکیلات دینی	۱۳	۰/۵۰
ادبیات دینی	۷۸۸	۲۹/۶۰
کسوت‌های دینی	۶۲۴	۲۳/۵۰
اشیاء مقدس	۶۰	۲/۳۰
جمع	۲۶۶۰	۱۰۰/۰۰

تولیدات مادی از مقولات تحت بُعد نهادی است که به سه شاخص ابزار و ادوات دینی، ابنیه دینی و آثار هنری دینی تقسیم شده است. اماکن و ابنیه دینی با اختصاص ۶۱/۷ درصد از فراوانی این مقوله، بیشترین سهم نسبی را از تولیدات مادی دینی داشته است. پس از آن ابزار و ادوات دینی ۳۵/۴ درصد و آثار هنری دینی ۲/۹ درصد از فراوانی تولیدات مادی را تشکیل داده‌اند.

جدول ۱۱. فراوانی و درصد ظهور شاخص‌های تولیدات مادی از بُعد نهادی دین در فیلم‌نامه‌های جشنواره

شاخص‌ها	فراوانی	درصد
ابزار دینی	۴۱۱	۳۵/۳۷
ابنیه دینی	۷۱۷	۶۱/۷۰
آثار هنری	۳۴	۲/۹۳
جمع	۱۱۶۲	۱۰۰/۰۰

از میان شاخص‌های مقوله بُعد نهادی دین، تکیه کلام‌های دینی با ۶۳/۵ درصد از سهم مضامین مربوط به ادبیات دینی را دارا بوده است؛ درحالی‌که اسامی دینی، ۳۶/۵ درصد از این مقوله را به خود اختصاص داده است.

بحث و نتیجه‌گیری

مقاله حاضر با استفاده از روش تحلیل محتوا به توصیف بازنمایی دین در فیلم‌نامه‌های ارسال شده

به اولین جشنواره فیلم کوتاه دینی رویش پرداخته است. چون جشنواره‌ها کارکرد تمرکز و انباشت آثار پراکنده را برعهده دارند، می‌توان آثار ارسال شده به این جشنواره را نماینده خوبی از فضای آثار سینمایی کوتاه دینی کشور در دوره خود دانست.

نتایج تحقیق نشان داد به‌طور متوسط میانگین بازنمایی‌های دینی در هر فیلم‌نامه ۶۸ مورد است که بُعد درون‌فردی کمترین حضور را در میان ابعاد چهارگانه دینی داشته است. این مسئله غلبه تجلیات ملموس دینی در عرصه رفتار مؤمنان و به‌ویژه، دست‌ساخته‌ها و اشیای دینی بر حالات، احساسات و تجربیات درونی افراد در حوزه دین را نشان می‌دهد. درحالی‌که بالا بودن فراوانی بُعد نظری در فیلم‌نامه‌ها با توجه به متنی بودن نوع این آثار امری مورد انتظار است، در این فیلم‌نامه‌ها غلبه مفاهیم دینی در مقابل تصدیقات دینی چشمگیر است. در میان مفاهیم دینی نیز بیشترین فراوانی نسبی مربوط به مفاهیم نهادی و سپس ذکر شخصیت‌های دینی و مفاهیم رفتاری بوده است. فراوانی تجربیات دینی در تمامی آثار به‌طور قابل توجهی بیشتر از تجلیات احساسی - روانی دینی در افراد بوده است. پس از آداب دینی در شاخص‌های بُعد رفتاری دین بیشترین فراوانی‌ها مربوط به رفتارهای احساسی دینی است درحالی‌که رفتارهای اخلاقی بازنمایی کمی در این آثار داشته‌اند. به‌طور کلی آداب عبادی و عزاداری بیشترین سهم از آداب دینی را تشکیل می‌دهند. در عرصه رفتارهای اجتماعی دینی نیز فراوانی غالب در تمامی فیلم‌نامه‌ها مربوط به رعایت حجاب است. بیشترین بازنمایی‌های بُعد نهادی دین به تولیدات مادی دینی اختصاص داشته است.

از یافته‌های تحقیق چنین بر می‌آید که آنچه با عنوان فیلم‌نامه‌های دینی به جشنواره ارسال شده است بیشتر در فرم و صورت دینی بوده تا در محتوا و پیام. شاهد این مسئله فراوانی بالای نمایش رفتارهای مناسکی و ابزار و ابنیه دینی در این آثار است. درواقع، کارگردانان این آثار به‌جای تولید پیام‌های دینی ترجیح داده‌اند از نمادهای تولید شده و ماندگار دینی استفاده کنند. نمایش مسجد، حسینیه، تسبیح، انگشتر عقیق و ... همگی ساده‌ترین فرم‌های تولید بازنمایی‌های دینی در یک فیلم هستند. از طرف دیگر، در عرصه رفتارهای دینی بیشترین بازنمایی‌های دینی به دو حوزه عبادات دینی و عزاداری‌های دینی اختصاص یافته است. در عرصه عبادات نیز بیشتر به عبادات مناسکی همچون نماز، ختم صلوات، بیان اذکار دینی و ... اکتفا شده است در یک جمع‌بندی از شاخص‌های دو عرصه نهادی و رفتاری که دارای بازنمایی بالایی در آثار سینمایی

❖ سال شانزدهم، شماره سی و یکم، تابستان ۱۳۹۳

جشنواره بوده‌اند، مشاهده می‌شود که رفتارها و اشیا در ارتباط با مناسک دینی، در صدر بازنمایی‌های دینی مندرج در آثار سینمایی قرار دارند که بیانگر سلطه مناسک‌گرایی در عرصه آثار سینمایی دینی این دوره از جشنواره است. غلبه مناسک‌گرایی در عرصه فیلم‌نامه‌های کوتاه دینی کشور به دو گونه قابل تبیین است: نخست آنکه مناسک‌گرایی در این عرصه هنری کشور باز نمودی از سلطه مناسک‌گرایی در جامعه ما است. در سال‌های اخیر شاهد افزایش و شدت چشمگیر مناسک دینی (به‌ویژه مناسک جمعی دینی) در عرصه روابط، رفتارها و دینداری افراد جامعه هستیم. مقایسه‌ای ساده بین فضای مذهبی امروز با فضای مذهبی دهه پنجاه و شصت، و نیز کتاب‌هایی که در آن سال‌ها منتشر می‌شد با کتاب‌های دینی امروز تسلط مناسک‌گرایی و در رتبه بعد رفتارهای احساسی دینی را بر حوزه نظری و رفتارهای اخلاقی دینی مشخص می‌سازد. این سلطه خود را در آثار سینمایی دینی ما نیز نشان می‌دهد.

از دیگر سو، آثار سینمایی دینی تولید شده در کشور نشانگر سطح تقاضای هنری در این عرصه است. هنرمند از یک طرف برای جامعه و از طرفی دیگر برای سفارش دهندگان و تأمین‌کنندگان مالی این آثار، فیلم یا فیلم‌نامه خود را تهیه می‌کند. امروزه همچون تمام زمان‌های گذشته هنرمند نیازمند امرار معاش از طریق تولید هنری خویش است و آنکه در عرصه دینی به تولید هنری می‌پردازد در درجه اول نیازمند پیدا کردن حامیان مالی‌ای است که اثر دینی او را بپسندند و برای تولید آن هزینه کنند. بنابراین سطح سلیقه و تفکر هنری این قشر سفارش‌دهندگان از تأثیرگذاران جدی در محتوا و فرم دینی آثار هنری این حوزه است. با این حال آثار سینمایی کوتاه واجد این ویژگی نیز هستند که معمولاً عرصه فعالیت‌های تجربی در سینما را تشکیل می‌دهند. نوع نگاه پدیدآورندگان این آثار می‌تواند پیش‌بینی‌کننده آثار بعدی این هنرمندان در حوزه سینمای بلند و حرفه‌ای باشد. با توجه به تأثیرگذاری بیشتر این نوع از سینما بر مخاطبان، رواج مناسک‌گرایی و بازنمایی شعائری از دین می‌تواند به غفلت از ابعاد درون‌فردی و اخلاقی دین و در نتیجه کم‌رنگ شدن کارکردهای دین در جامعه منجر شود. از این رو، به نظر می‌رسد توجه به عمق بخشی در آثار سینمایی دینی بایستی در دستور کار سیاست‌گذاران و فعالان فرهنگی و دینی کشور قرار گیرد.

منابع و مأخذ

- اسمارت، نینیان (۱۳۸۳). *تجربه دینی بشر*. جلد اول، ترجمه: مرتضی گودرزی، تهران: انتشارات سمت، چاپ اول.
- آقاسی‌زاده، محمد (۱۳۸۹). «بازنمایی مفاهیم و نمادهای مذهبی در سینمای ایران». *فرهنگ پژوهش*، دوره پاییز، ص ۶۱-۸۰.
- آیت‌اللهی، حبیب‌الله (۱۳۸۳). «هنر دینی از زبان صاحب‌نظران». دو ماهنامه *بیناب*، شماره هفتم، آبان ماه.
- پترسون، مایک و دیگران (۱۳۷۶). *عقل و اعتقاد دینی*. ترجمه: احمد نراقی و ابراهیم سلطانی، تهران: نشر طرح نو، چاپ اول.
- تامسون، کنت (۱۳۸۱). *دین و ساختار اجتماعی* (مقالاتی در جامعه‌شناسی دین). ترجمه: علی بهرام‌پور و حسن محدثی، تهران: نشر کویر.
- ترنر، برایان (۱۳۸۱). «دین چیست؟»، *در دین و ساختار اجتماعی*. ترجمه: ع. بهرام‌پور و ح. محدثی، تهران: نشر کویر، چاپ اول.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۱). *دین‌شناسی*. قم: مرکز نشر اسراء، چاپ اول.
- حسینی، مهدی (۱۳۸۳). «هنر دینی از زبان صاحب‌نظران». در دو ماهنامه *بیناب*، شماره هفتم، آبان ماه.
- دفلور، ملوین و دیس، اورت (۱۳۸۳). *ساخت ارتباطات جمعی*. ترجمه: سیروس مرادی، تهران: انتشارات دانشکده صدا و سیما.
- راودراد، اعظم و سلیمانی، مجید (۱۳۹۰). «بازنمایی گفتمان سنت اسلامی از تجربه دینی در سینمای ایران: تحلیل گفتمان فیلم زیر نور ماه». *علوم اجتماعی*، بهار، ص ۱-۱۶.
- راودراد، اعظم (۱۳۸۶). «سینمای دینی ایران. مقایسه فیلم‌های کویر و قدمگاه». نامه *صادق*، زمستان، ص ۷۹-۹۹.
- رایف، دانیل و دیگران (۱۳۸۱). *تحلیل پیام‌های رسانه‌ای*. ترجمه: مهدخت بروجردی علوی، تهران: نشر سروش.
- الستون، ویلیام پی (۱۳۷۶). *دین در دین و چشم‌اندازهای نو*. ترجمه: غ. توکلی، قم: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، چاپ اول.
- شجاعی‌زند، علیرضا (۱۳۸۰). *دین، جامعه و عرفی‌شدن (جستارهایی در جامعه‌شناسی دین)*. تهران: نشر مرکز.
- صالحی، فوزیه (۱۳۸۳). *بررسی ارزش‌های اسلامی در مجموعه تلویزیونی گم‌گشته*. تهران: مرکز مطالعات رسانه‌ای و سنجش برنامه‌ای.
- کرپیندورف، کلوس (۱۳۷۸). *تحلیل محتوا*. ترجمه: هوشنگ نایب، تهران: انتشارات روش.
- همیلتون، ملکم (۱۳۸۱). *جامعه‌شناسی دین*. ترجمه: محسن ثلاثی، تهران: مؤسسه فرهنگی انتشاراتی تبیان، چاپ دوم.
- هیگ، جان (۱۳۷۶). *فلسفه دین*. ترجمه: بهزاد سالکی، تهران: انتشارات بین‌المللی الهدی، چاپ اول.
- یاده، میرچا (۱۳۷۵). *دین پژوهی*. ترجمه: بهاء‌الدین خرمشاهی، جلد اول، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- Baugh, Lloyd. (1997). *Imaging the Divine: Jesus and Christ-Figures in Film. Kansas City*. Burns & Oates.
- Davis, Stephen. (1991) *Definitions of art*, Ithaca, NY, and London: Cornell University Press. (Detailed review of philosophical treatments of the topic since the 1950s; contains a bibliography.)

- Hayes, AF. (2005). *An SPSS procedure for computing Krippendorff's alpha Available from* <http://www.comm.ohio-state.edu/ahayes/macros.htm>.
- Kinnard , Roy. (1992). *Divine Images: A History of Jesus on the Screen*. New York City: Citadel Press.
- Martin, Joel. (1995). *Screening the sacred: religion, myth, and ideology in popular American film*: Westview Press.
- Miles, Margaret Ruth. (1997). *Seeing and believing: Religion and values in the movies*: Beacon Press.
- Neuendorf, Kimberly A. (2002). *The content analysis guidebook*: Sage.
- Reinhartz, Adele. (1998). *Jesus in Film: Hollywood Perspectives on the Jewishness of Jesus*. *Journal of Religion and Film*, 2(2).
- Sargent, James D, Tickle, Jennifer J, Beach, Michael L, Dalton, Madeline A, Ahrens, M Bridget, & Heatherton, Todd F. (2001). *Brand appearances in contemporary cinema films and contribution to global marketing of cigarettes*. *The Lancet*, 357(9249), 29-32.
- Scott, Bernard Brandon. (1994). *Hollywood dreams and biblical stories*: Fortress Press.
- Stone, Bryan. (2001). *The sanctification of fear: Images of the religious in horror films*. *Journal of Religion and Film*, 5(2), 42.
- Tatum, W Barnes. (1997). *Jesus at the movies: A guide to the first hundred years*: Polebridge PressWestar Inst.
- Telford, William R. (1997). *Jesus Christ movie star: the depiction of Jesus in the cinema*. *Explorations in theology and film: Movies and meaning*, 115-139.